

|| डा. दीपक चौधरी

बर्खामा खेर जान सक्ने बिजुलीको उपभोग बिजुली निर्यातको माध्यमबाट सम्बोधन हुने सम्भावना बढी छ । यसैगरी, वैदेशिक मुद्रा र विशेषगरी भारतीय रुपैयाँ आर्जनमा यसको भूमिका सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण देखिन्छ । डिजेल तथा पेट्रोल खपतमा केही भए पनि कमी ल्याउने छ । यद्यपि, यसको दीगोपन र स्थायित्वको सन्दर्भमा केही चुनौती नभएका भने होइनन् ।

अन्तरदेशीय ऊर्जा व्यापारका आर्थिक तथा भू-राजनीतिक आयामहरू

नेपालले भारत र पछिल्लो समय बंगलादेशमा विद्युत् निर्यात सुरु गरेसँगै अन्तरदेशीय ऊर्जा व्यापारको क्षेत्र तरङ्गित बन्न पुगेको छ । करिब ७ वर्ष अधिसम्म लोडसेडिङ भोग्दै आएको नेपाल अब विद्युत् निर्यात गर्ने देशको सूचीमा परेको छ । यद्यपि, सुख्खायामा खोला-नदीमा पानीको बहाव निकै घट्ने गरेकाले विद्युत् आयात गर्नुपर्ने अवस्था छँदै छ । यसले, नेपालमा थप जलाशय आयोजनाको आवश्यकता इङ्गित गर्दछ । विद्युत् प्राधिकरणको तथ्याङ्क हेर्दा निर्माणाधीन जलविद्युत् आयोजनाको काम पूर्वतालिका बमोजिम सम्पन्न हुने हो भने आगामी दुई वर्षभित्र आन्तरिक खपतलाई पुग्ने बिजुली उत्पादन भइसक्ने आकलन गर्न सकिन्छ ।

कुनै देशको अर्थतन्त्र सुदृढ हुन त्यहाँको ठूलो स्रोतको सही उपयोग तथा तिनको उत्पादन निर्यातमुखी हुनु अपरिहार्य मानिन्छ । विश्व-प्रख्यात अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सम्बन्धका पिता अर्थशास्त्री डेभिड रिकार्डोको तुलनात्मक फाइदा अर्थशास्त्रको सिद्धान्तले आफूसँग हुने उच्च स्रोतको निर्यातले आयातलाई सन्तुलनमा राख्दै यसबाट कुनै पनि देश आर्थिकरूपमा लाभान्ति हुन्छ भन्ने मान्यता राख्दछ । नेपालको आयातमुखी व्यापार क्षेत्रमा बिजुलीको बाह्य व्यापारले यहाँको अर्थतन्त्रमा राम्रो टेवा दिने विश्वास गर्न सकिन्छ । हाल विप्रेषणले धेरै हदसम्म अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउँदै आएको छ ।

यस आलेखमा नेपालको अन्तरदेशीय विद्युत् व्यापारका यिनै आयाम तथा चुनौतीबारे चर्चा गरिएको छ ।

विगत आधा दशकको बिजुली उत्पादन र निर्यात प्रवृत्तिलाई हेर्ने हो भने जलविद्युत् ऊर्जा एक भरपर्दो निर्यातमुखी परिणाम दिन सक्ने वस्तुका रूपमा देखा पर्न थालेको छ । खासगरी, सन् २०२३ को जुनमा नेपाल र भारतबीच अगामी १० वर्षमा १० हजार मेगावाट बराबरको बिजुली भारतले किन्ने समझदारी भएसँगै नेपालको ऊर्जा व्यापार क्षेत्रमा एउटा नयाँ आशा जागेको छ । यद्यपि, यसका लागि ठूलो सङ्ख्या तथा क्षमतामा जलविद्युत् आयोजनाहरूको निर्माण गर्नुपर्ने र ठूलो परिणाममा लगानीको जोहो गर्नुपर्ने छ ।

यहाँनेर भू-राजनीतिक सम्बन्धका आयामलाई नकोट्याई रहन सकिँदैन । निर्माण कार्यका चुनौतीहरू त छँदैछन् । प्राधिकरणको तथ्याङ्क हेर्ने हो हाल नेपालको बिजुली उत्पादन क्षमता करिब ३५०० मेगावाट हाराहारीमा रहेको छ । जबकि, सुख्खायामा खोलानदीमा पानीको बहावको कमीका कारण करिब ६० प्रतिशतभन्दा बढी बिजुली उत्पादनमा ह्रास आउने गर्दछ । त्यहीँनेर हाम्रो उच्च माग करिब २१ सय मेगावाट पुगिसकेको छ । यो माग वर्षेनी बढ्दो छ । हालसम्मको तथ्याङ्कअनुसार सन् २०२१ को अक्टोबरबाट ३९ मेगावाट बराबरको बिजुली नेपालले भारतलाई निर्यात गरेकोमा हाल ६ सय ९० मेगावाटसम्म निर्यात गरेको

देखिन्छ । भर्खरै भारतले थप २ सय ५१ मेगावाट बराबरको बिजुली किन्ने सहमति भएको छ । अब भारतलाई कूल ९ सय ४१ मेगावाट बिजुली निर्यात गर्न सकिने छ ।

त्यस्तै, २०२४ अक्टोबर पहिलो साता नेपालले भारतीय प्रसारण ग्रिड हुँदै ४० मेगावाट बिजुली बंगलादेशलाई निर्यात गर्ने त्रिदेशीय सम्झौता भयो । यस अनुसार नेपालले बंगलादेशमा प्रत्येक वर्षको जुन देखि १५ नोभेम्बरसम्म बिजुली निर्यात गर्ने छ । यसबाट नेपालको बर्खायाममा प्रयोग हुन नसक्ने बिजुली बजार सुनिश्चितताको राहत पाउने विश्वास गरिएको छ । सम्झौतासँगै नेपाल बिजुलीको अन्तर्राष्ट्रिय निर्यात व्यापारमा प्रवेश गरेको छ । २०२१ बाट सुरु भएको अन्तरदेशीय विद्युत् व्यापारको आयतन २५ गुणाले बढेको देखिन्छ ।

सन् २०२२ देखि २०२३ सम्मको तथ्याङ्क हेर्दा नेपालले भारतबाट बिजुली किन्नका लागि १९.४४ बिलियन रुपैयाँ खर्चिएको देखिन्छ । त्यहीँनेर १०.१० अर्ब रुपैयाँको बिजुली नेपालले भारतलाई बेचेको देखिन्छ । विद्युत् परिमाण हुने हो भने सोही अवधिमा नेपालले १३३३ गिगावाट घन्टा बिजुली निर्यात गरेको छ भने १८३३ गिगावाट घन्टा बराबरको बिजुली आयात गरेको छ । वार्षिक औसत रूपमा नेपालको निर्यात बिजुलीको दर केही पैसामा भए पनि अधिक नै छ । आर्थिक दृष्टिले यो उपलब्धि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र सम्भावनायुक्त छ । यसले भविष्यमा नेपालको भारतसँगको बढ्दो व्यापार घाटालाई सन्तुलनमा राख्न सघाउने छ भने राष्ट्रिय जीडीपीमा यसको भूमिका उल्लेख्य रहने छ । बर्खामा खेर जान सक्ने बिजुलीको उपभोग बिजुली निर्यातको माध्यमबाट सम्बोधन हुने सम्भावना बढी छ । यसैगरी, वैदेशिक मुद्रा र विशेषगरी भारतीय रुपैयाँ आर्जनमा यसको भूमिका सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण देखिन्छ । डिजेल तथा पेट्रोल खपतमा केही भए पनि कमी ल्याउने छ । यद्यपि, यसको दीगोपन र स्थायित्वको सन्दर्भमा केही चुनौती नभएका भने होइनन् ।

पुँजी लगानी तथा लगानीमैत्री वातावरण

सन् २०३५ सम्ममा २८ हजार मेगावाट बिजुली उत्पादन गर्ने नेपालको महत्त्वकांक्षी

विश्व-प्रख्यात अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सम्बन्धका पिता अर्थशास्त्री डेभिड रिकारडोको तुलनात्मक फाइदा अर्थशास्त्रको सिद्धान्तले आफूसँग हुने उच्च स्रोतको निर्यातले आयातलाई सन्तुलनमा राख्दै यसबाट कुनै पनि देश आर्थिकरूपमा लाभान्वित हुन्छ भन्ने मान्यता राख्छ । नेपालको आयातमुखी व्यापार क्षेत्रमा बिजुलीको बाह्य व्यापारले यहाँको अर्थतन्त्रमा राम्रो टेवा दिने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

योजना छ । यसमध्ये १० हजार मेगावाट भारत र ५ हजार मेगावाट बंगलादेशलाई निर्यात गर्ने सपना बोकिएको छ । करिब २५ हजार मेगावाट (३ हजार मेगावाट उत्पादन भइसकेको) लागि अन्दाजी ४६ अर्ब अमेरिकी डलर पुँजी जुटाउनु पर्नेछ, जुन नेपाललाई आफ्नै स्रोतबाट जोहो गर्न सम्भव छैन । उक्त परिणामको लगानी भित्र्याउन निजी-सरकारी, निजी-बाह्य, सरकारी-बाह्य लगानी वा अन्य के कस्ता विकल्प हुन सक्छन्, लगानी मोडेलहरूको सुनिश्चता हुनु आवश्यक छ । सुखद पक्ष के पनि छ भने हाल नेपालको निजी क्षेत्र विद्युत् उत्पादनमा सवल बन्दै गएको छ । १०० मेगावाटसम्मको बिजुली आफ्नै स्रोतमा उत्पादन गर्न सक्ने भएइसकेका छन् ।

यसका लागि उचित लगानीमैत्री वातावरणको खाँचो छ । निजी क्षेत्रलाई थप उत्साहपूर्वक जलविद्युत् उत्पादनमा लगाउन आवश्यक छ । बाह्य ऋणको भर परेर सरकार आफैँले आयोजना निर्माण गर्ने हो भने भोलि श्रीलंकाको जस्तै सरकारी ढुकुटी रिक्तो भई

आर्थिक संकट आउन सक्ने जोखिम छ । कतिपय ठूला आयोजनाहरू समयमा बनाउन नसक्दा त्यसको लागत मूल्य बढेका प्रशस्तै उदाहरण छन् । जबकि, सरकारले पूर्वाधार विकास (प्रसारण लाइन र यसको बिजुली प्रवाहको रोयल्टी तथा सबस्टेशन) मा ठूलो लगानी अनिवार्य गर्नु नै छ ।

तसर्थ, सरकारको महत्वाकांक्षी विद्युत् उत्पादन लक्ष्यको सन्दर्भमा सबैभन्दा ठूलो चुनौती भनेको लगानी नै हो । पुँजी भित्र्याउनका लागि लगानीमैत्री वातावरण अनिवार्य सर्त हो । हालसम्म पनि एकद्वार प्रणाली प्रभावी हुन सकेको छैन, जुन लगानीमैत्री वातावरण बनाउनमा कोशेढुङ्गा सावित हुन सक्थ्यो । सुरक्षाको प्रत्याभूति, प्रशासनिक चुस्तता, अध्ययन अनुमतिको प्रक्रियाहरूमा सहजीकरण तथा सहज बैंकिङ नीतिले लगानीमैत्री वातावरण बनाउन सघाउने थियो । यी काम पनि गर्न सकिएको छैन ।

प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (एफडीआई) मा पुँजी र प्रविधि दुवैको हस्तान्तरण हुन आवश्यक मानिन्छ । पूर्वी एसियाको विकास हुनुको कारणमध्ये एफडीआई भित्रिनु र यसको सफल उपयोग हुनु पनि एक हो । एक तथ्याङ्कअनुसार सन् २०२२ मा विश्वको कूल एफडीआईको ४६ प्रतिशत लगानी पूर्वी एसियामा भित्रिएको थियो (वाङ्ग र चेन, २०२४) । यसको मतलब पूर्वी एसियाका सम्बन्धित देशमा लगानीमैत्री वातावरण रहेको स्पष्ट हुन्छ । नेपालले त्यहाँबाट पाठ सिक्नुपर्छ । सोहीबमोजिम लगानीमैत्री वातावरण बनाउन ढिलो गर्नु हुँदैन ।

नीति, सुशासन र नेतृत्व

अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष नीति हो । जलस्रोत विकासलाई उच्च महत्त्व दिने सरकारी नीति प्रशंशनीय छ । यद्यपि, यसको कार्यान्वयन प्रक्रियाका कारण निजी लगानीकर्ताले निकै सास्ती व्यहोनुपरेको सुनिन्छन् । जलस्रोत आयोजनाको अध्ययनदेखि जग्गा तथा वन प्राप्तिसम्मका नीति र तिनको कार्यान्वयन प्रक्रियालाई भ्रष्टभ्रमुक्त र लगानीमैत्री बनाउन पर्छ ।

एकद्वार प्रणालीको रटान लामो समयदेखि चलिरहेको छ तर अझै पूर्ण रूपमा

कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । राजनीतिक नेतृत्वले यसलाई गम्भीरताका साथ उठाए पनि कार्यान्वयन तहमा प्रभावकारी बन्न सकेको छैन । त्यस्तै, ठूला आयोजनालाई सहजीकरण गरिदिन स्थापना भएको लगानी बोर्डले पनि उद्देश्यअनुरूप प्रभावकारी काम गर्न सकेको छैन । एकद्वार नीति प्रभावकारी कार्यान्वयनमा गए मन्त्रालयका भूमिका तथा अधिकार खुम्चिने हो कि भन्ने चिन्ता केही उपल्लो प्रशासनिक नेतृत्वमा देखिन्छ । जबकि, एकद्वार प्रणाली मूलभूतरूपमा संरचनात्मक र नीतिगत सुधारको प्रतीक हो । यो सुशासन र समन्वयसँग जोडिएको मानिन्छ । यसले परम्परागत प्रक्रियाहरूमा अलमलिने प्रशासनतन्त्रलाई चुस्त बनाउने हो ।

त्यसैगरी, नेपालमा निजी उत्पादनकर्तामा प्रशासनिक भ्रमला, कर प्राप्ति, बिमा तथा अनुमति लिने कार्यमा हुने ढिलासुस्तीहरूप्रति गुनासाहरू छन् (पाण्डे, २०२२) । यहाँनेर मैले भन्नैपर्छ कि हामीसँगै मिल्दोजुल्दो सामाजिक-आर्थिक पक्षधर पूर्वी एसियाबाट अझ पनि हामीले पाठ सिक्न खोजिरहेका छैनौं । घुमफिर भ्रमणमै रमाउने बानी परे जस्तो धेरैले भन्न सक्छन् । सेवा प्रवाह तथा विकास निर्माणको सन्दर्भमा प्रविधि तथा सूचनाप्रविधि (आइटी) मैत्री प्रशासन अनिवार्य जस्तै भइसकेको छ ।

माथिदेखि तलसम्म नेतृत्वमा भइरहने परिवर्तन पनि विकास आयोजना सम्पन्न गर्ने काममा बाधक बनेको मानिन्छ । आयोजनाहरू फटाफट अगाडि बढाउन प्रभावकारी नेतृत्वको भूमिका अहम् हुने गर्दछ । नेतृत्वको सन्दर्भमा सही पदमा सही मान्छे हुन नसक्दा निर्णय प्रक्रिया र चुस्त व्यवस्थापकीय पक्षमाथि प्रश्न तेर्सिनु स्वभाविक छ । तसर्थ, नीति, सुशासन र नेतृत्व एक अर्कासँग जोडिएको महत्त्वपूर्ण विषय हो, र यसको तात्त्व्यताले मात्र विकास निर्माण कार्य सही ढङ्गले अघि बढ्न सक्दछ (चौधरी, २०२४) ।

भू-राजनीति सम्बन्ध र यसका आयाम

अन्तरदेशीय व्यापार र भू-राजनीतिक सम्बन्ध एक अर्कासँग जोडिएको विषय मानिन्छ । अन्तरदेशीय व्यापारको आधार विश्व व्यापार सम्झौता तथा द्विपक्षीय सम्झौता र सहमतिहरू नै हुन्, जुन कुनै न कुनै रूपमा

भू-राजनीतिक सम्बन्धसँग जोडिएको हुन्छ । जस्तो कि सन् १९९० को विश्वव्यापी रूपमा देखिएको प्रजातान्त्रिक र खुलापनको लहरले भू-राजनीतिक सम्बन्धहरूमा खुकुलो देखियो । परिणामत सन् १९९४-९५ मा विश्व व्यापार संगठनको अवधारणा आयो । यसले अन्तर्राष्ट्रिय तथा अन्तरदेशीय व्यापारलाई सहजीकरण गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ । सन् २००४ मा नेपाल यसको सदस्य भएको थियो । यद्यपि, भू-राजनीतिक सम्बन्धहरूका कारण अहिले पनि सीमा शुल्कहरूको बहानामा नाकाबन्दी तथा आर्थिक अंकुशहरू लगाउने कुरा विश्वव्यापी रूपमा देख्न सकिन्छ ।

त्यसैगरी सार्कस्तरीय व्यापार सम्झौता साफ्टा सन् १९९५ मा आएको थियो । यद्यपि, यसले पनि खासै गति लिन सकेको देखिदैन । उदाहरणका लागि भुटानले सार्कस्तरीय यातायात व्यवस्थालाई अनुमति दिएन । क्षेत्रीय व्यापारलाई बढाउन बिमस्टेक पनि आएको छ । यो पनि भने जस्तो प्रभावकारी हुन सकेको छैन । बरु नेपाल-चीन, नेपाल-भारतजस्ता द्विपक्षीय

नेपालको भू-राजनीतिको सूत्र

'दुई ढुङ्गाबीचको तरुल' अहिले

पनि उत्तिकै चरितार्थ भइरहे

को छ तर भू-राजनीति भने

को सम्भावना पनि हो भन्ने

विश्वव्यापी उदाहरणहरू

नभएका पनि होइनन् ।

हिजोसम्म यूरोपको भूपरिवे

ष्ठित मुलुक स्वीजरल्याण्ड

शक्तिशाली छिमेकीहरू

जर्मन, फ्रान्स र इटलीभन्दा

आर्थिकरूपमा कमजोर थियो

तर आज उसको अर्थतन्त्र

राम्रो छ र धेरै इटालियनहरू

स्वीजरल्याण्डमा काम गर्न

जान्छन् ।

व्यापार सम्झौता नै प्रभावी छन् । यसै सन्दर्भमा नेपाल र भारतबीच 'बिप्या सम्झौता' भएको छ । त्यसअनुसार लगानीको संरक्षण र प्रोत्साहन गर्ने भनिएको छ । नेपाल र भारतबीचको सम्बन्ध ऐतिहासिक रहे पनि समय समयमा केही जटिलता देखिने गरेका छन् । यसले केही समयका लागि द्विपक्षीय व्यापार प्रभावितसमेत हुने गरेको छ । नेपालको ठूलो व्यापार भारतसँग जस्तो सहज र नियमित चीनसँग छैन तर लगानीको सन्दर्भमा चीनलाई चटककै छाड्न सकिँदैन । किनकि, चीन विश्वको दोस्रो ठूलो आर्थिक केन्द्र हो ।

भौगोलिक सामिप्यताका कारण भारत ऊर्जा व्यापार क्षेत्रको एउटा प्रमुख केन्द्र हो, बजार उन्मुख अन्तरदेशीय ऊर्जा व्यापार नियामक खाका सहितले अन्तर विकासलाई अत्यधिक फाइदा पुग्ने छ (आचार्य, २०२३०) । नेपालको भारतसँगको ऊर्जा व्यापार राम्रो र दीगो हुनका लागि नेपाल-भारत सम्बन्ध राम्रो हुनु आवश्यक ठानिन्छ । साथै भारत-चीन, नेपाल-चीन बीचको सम्बन्ध र अमेरिकी प्रभाव तथा चासोहरू पनि यसमा जोडिने गर्दछन् । उदाहरणका लागि दोक्लाम द्वन्द्वपछि भारत र चीनबीचको सम्बन्धमा तित्तता आयो । त्यसपछि भारतले चीनसँग जोडिएका सबै वस्तुको व्यापारमा अंकुश लगाउँदै आएको थियो । नेपाल-चीनको लगानीमा रहेको जलविद्युत्बाट बिजुली नलिने भारतको नीति यसैको उपज थियो पनि भन्ने गरिन्छ ।

हालै रुसमा भएको ब्रिक्स सम्मेलनपछि भारत र चीनबीचको सम्बन्ध सुध्रिने संकेत देखिएको छ । र यसको प्रभाव विशेषगरी जलविद्युत् क्षेत्रमा पनि पर्न सक्ने आकलन गरिन्छ । यसको अर्को पक्ष भनेको अब भारत र चीन प्रत्यक्षरूपमा व्यापार गर्ने छन्, जोडिने छन् । भारतीयहरू मानसरोवर पुग्न अब नेपाल भएर मात्र जान्छ भन्ने छैन । नेपालको हिल्सा नाकाको चहलपहलमा केही हास आउन सक्छ तर त्यहीँनेर भविष्यमा भू-राजनीतिक सम्बन्धका कारण चीनले भारतलाई बिजुली बेच्न थाल्यो भने आश्चर्य मान्नु पर्दैन । यस सन्दर्भमा नेपाल समेत सामेल भए पनि आश्चर्य मान्नु पर्दैन ।

तसर्थ, भारत र चीन नजिक हुँदा नेपालले कस्तो अन्तरदेशीय व्यापार रणनीति

अपनाउने हो, सोचन गर्न ढिला गर्न हुँदैन । ३ डिसेम्बर २०२४ मा नेपालका प्रधानमन्त्री केपी ओलीको चीन भ्रमणको समयमा चीन र नेपालबीच ऊर्जा क्षेत्रमा सहकार्य गर्ने तथा ऊर्जा क्षेत्रको आदानप्रदानका लागि संयन्त्र बनाउने सहमति भएको छ । त्यसैगरि चीन र नेपालबीच नेपाल चीनको सीमा नजिकको जिलोड-केरुडदेखि नेपालको रसुवागढी-चिलिमेसम्म २२० केभी प्रसारण लाइन चीनको अनुदानमा बनाउने समझदारी भइसकेको छ । यद्यपि, चीनको ठूला घनाबस्ती र औद्योगिक क्षेत्रहरू नेपालबाट धेरै टाढा रहेकाले पनि नेपालको बिजुलीको ठूलो बजार चीन हुने सम्भावना अहिलेलाई भरपर्दो छैन । हालसम्मको परिदृश्य हेर्दा नेपाली बिजुलीको नजिकको मुख्य बजार भारत र बंगलादेश नै देखिएकोले भारतसँगको सम्बन्ध महत्त्वपूर्ण छ ।

अर्कोतर्फ, नेपालको ऊर्जा व्यापारको महत्त्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा बंगलादेश पनि देखिएको छ । त्यहाँको बढ्दो आर्थिक गतिविधिका कारण ऊर्जाको माग बढेको छ (खान, २०२४) । हालै नेपाल र बंगलादेशबीच करिब ४० मेगावाट बराबरको बिजुली भारतको प्रसारण लाइनबाट नेपालले बंगलादेशलाई बेच्ने सहमति भएको छ । यसको प्रसारण बापतको रकम बंगलादेश नै व्यहोर्ने छ । भारतको बंगलादेशसँगको प्रसारण लाइन क्षमताको सीमितताका कारणले हाल बंगलादेशलाई ४० मेगावाट मात्र बिजुली दिन सकिएको हो तर यसलाई राम्रो सुरुवात मान्नुपर्छ ।

नेपाल आफैले भारतसँग सहकार्य र सहमतिका आधारमा अर्को प्रसारण लाइन बनाएर अधिक बिजुली बेच्न सक्दछ, तर यसका लागि नेपाल भारत र भारत बंगलादेशसँगको सम्बन्धको कुराहरू सवभाविक रूपमा आउने गर्दछ । ठूलो परिमाणमा बिजुली बेच्न ठूलो प्रसारण लाइनको आवश्यकता पर्नेछ र यसका लागि त्रिपक्षीय संयन्त्र र समझदारी हुन सक्थो भने नेपाललाई अन्तरदेशीय व्यापार गर्न थप सहज हुन सक्छ ।

यद्यपि, यसका लागि पूर्वाधार विकास जस्तो कि प्रसारण लाइन तथा सबस्टेशनहरू बनाउनु पर्नेछ । यसका लागि लगानी जुटाउनु

नेतृत्वको सन्दर्भमा सही पदमा सही मान्छे हुन नसक्दा निर्णय प्रक्रिया र चुस्त व्यवस्थापकीय पक्षमाथि प्रश्न तेर्सिनु स्वभाविक छ । तसर्थ, नीति, सुशासन र नेतृत्व एक अर्कासँग जोडिएको महत्त्वपूर्ण विषय हो, र यसको तादम्यताले मात्र विकास निर्माण कार्य सही ढङ्गले अघि बढ्न सक्दछ

पर्नेछ । हाल ढल्केबर-मुजपरपुर ४०० केभी लाइनबाट धेरै बिजुली आदानप्रदान भइरहेको छ भने बुटवल-गोरखपुर प्रसारण लाइन बन्ने क्रममा छ । यद्यपि, यी दुवैको बिजुली प्रवाह क्षमताबापतको रोयल्टी नेपालले नै तिर्नुपर्ने हुँदा अबको मोडलहरू द्विपक्षीय तथा त्रिपक्षीयरूपमा व्यहोर्ने गरी हुँदा राम्रो हुनेछ । यसैगरी, पाकिस्तान र श्रीलंकालाई पनि बिजुली बेच्ने कुरा आएको छ ।

बराल (२०१२) का अनुसार चीन र भारतबीच अवस्थित प्रजातान्त्रिक व्यवस्था अँगालेको नेपालले भू-राजनीतिक प्रभावलाई थगने चुनौतीको सामना गर्नु परिरहेको छ । नेपालको भू-राजनीतिको सूत्र 'दुई ढुङ्गाबीचको तरुल' अहिले पनि उत्तिकै चरितार्थ भइरहेको छ तर भू-राजनीति भनेको सम्भावना पनि हो भन्ने विश्वव्यापी उदाहरणहरू नभएका पनि होइनन् । हिजोसम्म यूरोपको भूपरिवेष्ठित मुलुक स्वीजरल्याण्ड शक्तिशाली छिमेकीहरू जर्मन, फ्रान्स र इटलीभन्दा आर्थिकरूपमा कमजोर थियो तर आज उसको अर्थतन्त्र राम्रो छ र धेरै इटालियनहरू स्वीजरल्याण्डमा काम गर्न जान्छन् । आफ्ना छिमेकीसँग तटस्थताको सिद्धान्तले स्वीजरल्याण्डलाई यूरोपमा सम्पन्न देशको रूपमा उभ्याएको छ । त्यहाँ भू-राजनीतिक सम्बन्धमा लेफ्ट वा राइटको कुरा खासै सुनिँदैन । यो नेपालका

लागि राम्रो उदाहरण हो । अहिले आर्थिक विकासमा अघि बढिरहेको एसियाको भू-परिवेष्ठित देश लाओसको उदाहरण पनि हामी सामु छ ।

निष्कर्ष

नेपालले आर्थिक विकासका लागि बिजुली निर्यातको महत्वाकांक्षी लक्ष्य राखिरहेँदा केवल आरओआर (नदी प्रवाहसँग बग्ने) प्रकारको विद्युत् उत्पादनले मात्र अन्तरदेशीय व्यापार राम्ररी फस्टाउन सक्छ कि सक्दैन भन्ने पनि छ । टेक एण्ड पेका आधारमा नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले निजी क्षेत्रसँग किनेको बिजुली खेर जाने हो भने यसले प्राधिकरण (सरकारकै) वित्तीय सन्तुलनमा प्रभाव पार्न सक्ने आकलनहरू हावादारी छैनन् । जलाशय तथा आंशिक जलाशय आयोजनाहरू हुँदा भारत वा बंगलादेशले चाहेको मौसममा आफ्नो हात माथि हुने गरी व्यापार गर्न सकिने छ । अर्को कुरा, अन्तरदेशीय व्यापारसँगै आन्तरिक खपतलाई बढाउनु पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । विशेषगरी, बर्खायाममा खेर जाने बिजुलीको उपभोगको सम्बन्धमा संवेदनशील हुन जरुरी छ । आर्थिक तथा वित्तीय सन्दर्भमा कुन मोडेलमा लगानी जुटाउने र विद्युत् उत्पादन अघि बढाउने भन्ने कुराको राम्रो निष्कर्ष हुन पनि त्यति नै जरुरी छ । त्यसैगरि 'स्पट बजार' (हालको बजार भाउ) र 'द्विदेशीय समझदारी तथा सम्झौता' दुवै स्वरूपमा नेपालको अन्तरदेशीय ऊर्जा व्यापारलाई बढाउँदा उपयुक्त हुन सक्छ ।

अन्त्यमा, भू-राजनीति बरदान बन्न सक्थो भने यसले नेपालको आर्थिक विकासमा टेवा दिने छ र यो उदारहणीय हुनेछ । तर भू-राजनीतिक सम्बन्धका लागि उचित कूटनीति आवश्यक छ । लगानी आउने / नआउने कुरा भू-राजनीतिक सम्बन्धहरूले नै निर्धारण गर्ने गर्दछन् । तसर्थ, नेपालको भू-राजनीतिलाई नेपाल र नेपालीको आर्थिक विकाससँग जोडेर हेर्ने एउटै दृष्टिकोण, गति र लय नेपाली राजनीतिक नेतृत्वमा हुनु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

Acharya, Jiwan. (2023). Promoting Cross Boarder Electricity Trade in South Asia. ADB

Baral, L.K. (2013). Nepal- Nation-State in the Wilderness: Managing State, Democracy, and Geopolitics Paperback. SAGE Publications

Chaudhary, D. (2024). Hydropower Development and Economic Growth in Nepal: Challenges

and Prospects. Journey for Sustainable Development and Peace Journal, 2(1), 1-18. <https://doi.org/10.3126/jsdpj.v2i1.63236>

nea.org.np

<https://www.moewri.gov.np/storage/listies/May2020/pta-english-21-oct-2014.pdf>

Karki, Samragyi. 2024, July 22. Unlocking the Geopolitics of Hydropower in Nepal.

<https://nepaleconomicforum.org/unlocking-the-geopolitics-of-hydropower-in-nepal/>

Pandey, K. (2022 May 31). Three Decades of Private Investment in Electricity,"

Urja Khabar (Online). Retrieved from Available: <https://urjakhabar.com/news/3105959880>

Wang, Yi-Chia & Chen, Meng-Wei. (2024). The role of foreign direct investment in east and

Southeast Asia: Evidence before and after 2009 global financial crisis, International Review of Economics & Finance, 92, 1405-1415, <https://doi.org/10.1016/j.iref.2024.02.083>.

Khan, H. M., Rahman, M. M., & Khandaker, N. R. (2024). Harnessing Bangladesh's

Undeveloped Geothermal Potential: A Case Study of the Barapukuria Coal Basin. Journey for Sustainable Development and Peace Journal, 2(1), 68-81. <https://doi.org/10.3126/jsdpj.v2i1.63249>

डा. चौधरी हाल विद्युत् प्राधिकरण, सर्भे महाशाखा प्रमुखमा (प्रबन्धक) कार्यरत रही जलविद्युत् आयोजना तथा प्रसारण लाइनहरूको अध्ययनमा संलग्न छन्। उनले नेतृत्व तथा सुशासन विषयमा विद्यावारिधि गरेका छन्।

SETIKHOLA HYDROELECTRIC PROJECT (22 MW)

- 1) पोखरा महानगरका ३३ मा अवस्थित सेती खोला जलविद्युत् आयोजना २२ मे.वा.को निर्माण सेती खोला हाइड्रोपावर लि. द्वारा निर्माणाधीन।
- 2) पानी थियाउने प्रयोगको निर्माण कार्य १०० प्रतिशत सम्पन्न। सिभिल निर्माणको कार्य एम.ए. कन्स्ट्रक्सन प्रा.लि.ले गरेको।
- 3) ६x६ साइजको टनेल (३१०० मि.) ब्रेक थु।
- 4) पावरहाउसमा इलेक्ट्रो मेकानिकल उपकरण जडान कार्य भइरहेको।
- 5) इलेक्ट्रोमेकानिकलको ठेक्का टोयर् इटली मार्फत डिजाइन भई आपूर्ति गरिएको।
- 6) हाइड्रोमेकानिकल कार्यको माछापुच्छ्रे मेटलले कार्य गरिरहेको।
- 7) १.५ कि.मि. प्रसारण लाइनको निर्माण कार्य भइरहेको। लेखनाथ दमौली १२३ के.भी.राष्ट्रिय प्रसारण लाइनमा लुप इन लुप आउट प्रविधिबाट जडान गरिने।
- 8) भैतिक प्रगति ८० प्रतिशत।
- 9) २०८२ असारसम्म विद्युत् उत्पादन गर्ने लक्ष्य।
- 90) कुमारी बैंकको नेतृत्वमा फाइनान्सिङ।